

רגעים היסטוריים ורגעים

היסטוריים: הרסגור/פוקס

הוצאת דביר

ביקורת: יצחק נוי

ברברה ורטהיים טוכמן הייתה, קרוב לוודאי, החשובה שבין כותבי ההיסטוריה הפופולארית במחצית השנייה של המאה העשרים. נצר לשתי משפחות יהודיות-אמריקניות נודעות – ורטהיים ומורגנטאו – זכתה טוכמן בתהילת עולם בשל כישרונה יוצא הדופן לספר סיפור היסטורי למיליונים.

הצימאון לסיפור היסטורי מדויק ככל האפשר ושווה לכל נפש היה רב וכזה נותר. קהל רחב של קוראים סקרנים בעולם התרבות מבקש להתבונן בתמונות הגדולות של דברי הימים בלי לשקוע בתילי תילים של מסמכים ודקויות. מדהים להיווכח עד כמה מתקשים דורות של היסטוריונים למלא צורך מובן זה; אם מחמת דקדקנות יתר ואם בשל אי דיוקים, פלגיאריזם ואפילו זיופים.

ברברה טוכמן הייתה אחד הבודדים שצלחו את מכשלות הסיפור ההיסטורי הפופולארי. אמנם מגדל השן האקדמאי לא האיר לה פנים, אבל היא מעולם לא כיוונה אליו את כתיבתה. היסטוריונים הכותבים למען היסטוריונים, מרבים להתווכח ואגב כך להתיר יצרי שנאה וקנאה שבנייני האוניברסיטה פרוצים לרוחותיהם מאז ומעולם. עניין אחרון זה הוציא את טוכמן מכליה. לאחר שספריה נתקבלו באקדמיה בקרירות, לא לפני שזכו להצלחה עצומה מחוצה לה, הגיבה במרירות כי היא שמחה על כך שמעולם לא השלימה את לימודיה לתואר דוקטור, שאילו עשתה כן, בודאי היו מלומדי האוניברסיטה מעקרים בה את היכולת לספר סיפור. אבל שום חוקר מעולם לא האשימה בפלגיאריזם או באי דיוקים.

אכן ספריה היו ונותרו רקמת מופת של מחקר אחראי שאינו מתנשא מעל הסיפור ומניח לו להתגלגל בסדר ובהיגיון להנאת הקורא החש שותף לחשיפת אירועים הרי עולם.

הפרופסור מיכאל הרסגור וד"ר אהוד פוקס, מחברי הספר הנסקר להלן, נעזרים בספריה של טוכמן כמודל. אין כל רע בכך. להפך, יש לברך על יוזמת המחברים להעמיד לרשות הקורא העברי ספר העוסק בשורה של אירועים היסטוריים שמימדיהם אפיים, בעוד האנשים המעורבים בהם מתגלים כננסי-רוח: – נפוליון ומלחמותיו, מלחמת פרוסיה – צרפת, נפילת צרפת, הקרב על מוסקבה ועוד. יתר על כן, הם מוגשים בשפה מדוברת והומוריסטית שזורת אנקדוטות טרגי-קומיות על חולשת האדם. לטענת המחברים זאת הדרך הנכונה לחבב את הטקסט על קהל המטרה: "...יכול להיות שהשילוב הזה בין מלחמת החורף הפינית לסטרפטוקוק בגרונו של סטאלין, יחזיק את קוראינו ערים לעוד כמה דקות...." (שם. ע' 12).

זאת אף זאת; לתיאוריו הקלילים של הרסגור מוסיף אהוד פוקס ניתוחים מתחום התמחותו: תורת קבלת ההחלטות. במקרה שלפנינו, החלטות בשדה הקרב, שהרי בכך עוסקות כל שמונה הפרשיות המובאות בספר: נפוליאון מכה בפרוסים; מלחמת פרוסיה – צרפת; פרוץ מלחמת העולם הראשונה; נפילת צרפת; מלחמות פינלנד רוסיה; הקרב על מוסקבה; פרוץ מלחמת האזרחים בארה"ב; ישראל נלחמת בבלתי סדירים. שלא במקרה נקראת כותרת המשנה: החלטות בתנאי משבר.

שיתוף הפעולה שבין הרסגור ופוקס מצליח רק בחלקו. בסגנונו מזכיר הספר מאוד את תכנית הרדיו 'שעה היסטורית'. היא שודרה ב'גלי צה"ל' מדי יום שישי. בשיאה; בשנים 2006-1996, זכתה לקהל מאזינים רחב ואוהד. מנחה המשדר היה אלכס אנסקי ואורחו, פרופ' מיכאל הרסגור. השילוב היה מוצלח להפליא: מן הצד האחד שדרן שכישרו הרדיופונים היו לשם דבר. מן הצד האחר היסטוריון בעל אישיות מקסימה וידע חובק עולם הנשלף מן הכובע כארנב בהצגת קוסם. לאחר כל החדשות המטרידות ההולמות בנו בלא רחם, טוב היה להתרווח במכונית או בבית ולשמוע את אנסקי שואל שאלות תם (מתואמות בקפידה) ואת הפרופ' המכובד עונה לו בלשון עממית רווית

הומור וסרקזם שניחוחות אירופאים עולים מהם. הרווחה הייתה פושטת בחזה למשמע תיאורם של גנרלים וראשי מדינה בתחתונים לא מכובסים, גונחים בחמדה בחיקן של נשים מפוקפקות. יפה! ציינת לעצמך, שלנו לא יותר טובים. (או רעים.... עפ"י צורך השעה). את הקסם ההוא מנסים המחברים לכלוא בין דפי הספר. הוא חומק מהם!

בעייתו אינה במחזור חומרים ישנים. חומרים שכאלה אינם מתיישנים לעולם! הבעיה היא בעריכה. הרעיון העומד מאחורי הספר תקף: יש מקום לקדם את המודל של ברברה טוכמן צעד אחד ולהרחיב את מעגל הקוראים. בני-נוער ומבוגרים המסתפקים בד"כ בטורי הרכילות של העיתון, הם קהל מטרה לגיטימי, אם גם חמקמק. כתיבתו הססגונית והמרעננת של הרסגור היא קרוב לוודאי הדרך הנכונה לכבוש את ליבם, ואולם עריכת הטקסט, לשונית ותמאטית, חייבת להיעשות טוב משנעשתה.

ראשית יש להבדיל בין מבחן האוזן למבחן העין. שיחת רדיו נלבבת בין שני אנשים מוכשרים, בייחוד כשהיא טובלת בהומור, מתקבלת ברוח סלחנית, שלא לומר רוח של אהדה. זו נוטה, כידוע, לפשרות. מבחן העין תובעני הרבה יותר. בו מופעל חוש הביקורת ומתגברת הרגישות לסגנון לא מהוקצע ולתחביר לקוי המקשה על הבנת הנקרא. על המחברים היה להביא זאת בחשבון. כבר עם תחילת הקריאה מתקבע רושם שהטקסט נלקח מהקלטה ספונטנית והודבק כלאחר יד אל דפי הנייר. חבל!

איך למשל, מצופה הקורא הלא מיומן להתמודד עם משפט כמו: "הפולנים, שניתן להשוותם מבחינת טמטום ההנהגה באותה תקופה רק לצרפתים, הבינו רק לאחר סיפוחה של צ'כוסלובקיה לגרמנים, שהם מוקפים משלושה עברים על ידי גרמנים וממזרח על ידי הרוסים, שגם הם לוטשים עיניים לשטחם. במיוחד האוקראינים השייכים לברית המועצות שאיבדו שטחים רבים לפולנים שניצלו את שנות המהפכה ברוסיה". (שם ע' 173). או: "ניתן להתייחס אליה (מלחמת החורף י.ג.) בתור ניסוי כלים לקראת הפלישה

הגרמנית ביוני 1941. ניסוי כלים עתיר נפגעים ומפלות, שבסופו של דבר היו לו גם תועלות והופקו ממנו מסקנות חשובות בתחום הצבאי לטווח קצר, בינוני וגם ארוך". (שם. ע' 205). אם מבקשים המחברים כהצהרתם, לקרב בני-נוער אל הסיפור ההיסטורי – לא זה הדרך! אשר להומור שבספר; אין לזלזל בו שהרי בזכותו "יתכן שעפעפיהם (של הקוראים י.ג.) ימתינו מעט בטרם יצנחו" (שם. ע' 12). אך הקלילות אסור שתבוא על חשבון אמינות הדין וחשבון המוגש לקורא. כך לדוגמה הצגתו של יצחק לזלי הור-בלישה כ: "...יהודי ממוצא מרוקאי ששירת בממשלת אנגליה...." (שם. ע' 144) מעוררת תמיהה. הערת ההשלמה שבסוף הספר אינה מסירה אותה לגמרי. הור-בלישה היה פוליטיקאי יליד אנגליה ונצר למשפחת סוחרים יהודית-פורטוגזית. אבותיו סחרו בחצי האי האיברי ובצפון אפריקה ולאחר גרוש פורטוגל התיישבו באנגליה. בשנת 1937 מינה אותו צ'מברלין לשר המלחמה. האיש חולל רפורמות מרחיקות לכת בארגון צבא בריטניה ובשיפור תנאי השירות של אנשי הקבע. אף על פי כן היה קורבן לאנטישמיות משולחת רסן שהצמרת הבריטית הצטיינה בה. תיאורו בספר כ'יהודי ממוצא מרוקאי'... גם אם נעשה כקריצה חביבה לקוראים, דומה להצגת זיגפריד ששון, משורר המלחמה המחונן כ'יהודי ממוצא עיראקי שכתב אנגלית'. ועוד הערה; היא נוגעת לקריסתה המבישה של צרפת תחת לחץ צבא גרמניה במאי 1940. המחברים שבים ומדגישים: "המפלה הזאת מדהימה שבעתיים בהתחשב בכך שלמדינה התוקפת לא היה כמעט צבא רק שבע שנים קודם לכן" (שם. ע' 188). האומנם? כבר בשנת 1922 בעקבות הסכם ראפאלו, החלה גרמניה הוויימרית בשיתוף פעולה צבאי חשאי עם בריה"מ של לנין. האיש שעמד מאחוריו היה שר החוץ של גרמניה, וולטר רתנאו. הוא היה יהודי והבעלים של מפעלי א-א-ג (A.E.G.) שיסד אביו אמיל. חודשים אחדים אחרי שחזר מאיטליה נרצח בידי נאצים. הפעולות שבאו בעקבות ראפאלו נעשו מתוך הפרה בוטה של אמנת ורסאי משנת

1919 שקבעה את תנאי הסיום של מלחמת העולם הראשונה. ההסכם הגביל את צבא גרמניה למאה אלף חייל ואסר עליה להחזיק חילות שריון ואוויר. בפועל שקדו בריה"מ וגרמניה על פיתוח טנקים ואימוני שריון משותפים, בניית אווירוני קרב ועוד.... הם לא נמנעו אפילו מניסיון ליצר גזים רעילים. ההסכם אפשר העברת מידע טכנולוגי מתקדם מגרמניה לבריה"מ. אנדריי טופולב המהנדס הרוסי המוכשר השתלם בבניית אווירוני מלחמה בבית החרושת של חברת יונקס הגרמנית. המפעל הוקם בפרבר פילי (Fili) שבמוסקבה. היינץ גודריאן שהטנקים שלו כבשו בסערה את פולניה וצרפת, השתלם בתורת השריון בבסיס האימונים הגדול של הצבא האדום בקאזן, בירת הרפובליקה הסטארית. שם הכיר את מיכאיל טוחצ'בסקי ואת יונה יקר, שני הרפורמטורים הגדולים של השריון הסובייטי.... הרשימה ארוכה ודי אם נזכיר כי הפעילות הבלתי חוקית היא נמשכה למעלה מעשור טרם עלייתו של היטלר לשלטון בינואר 1933. עולה מכאן כי בהתנפלו על צרפת באביב המקולל של 1940, עמדו מאחורי צבא גרמניה כשמונה עשרה שנות התפתחות ועיצוב ולא שבע כפי שקובעים המחברים ברגע של הסח הדעת. כיוצא בכך יש להיזהר מהנחות מרחיקות לכת. הן נוטות לדרדר את הסיפור ההיסטורי לאזור דמדומים המנותק מן המציאות: "תוכניותיו של היטלר לגבי רוסיה הזיקו בטווח הארוך גם לגרמניה. בדיוק כפי שמדיניותו כלפי היהודים הייתה פושעת ומטומטמת כאחת. לו היה נוקט, למשל, מדיניות מרוסנת כלפי יהדות גרמניה ומגייס לטובתו את המדענים היהודים, היה מגיע ראשון לפצצה האטומית ומשתלט על העולם".... (שם. ע' 234).

התשובה העצובה היא שלו היה היטלר מגלה אהדה ליהודים, הוא לא היה היטלר! לו לא היה היטלר, לא הייתה למדענים היהודים (זילארד, טלר, פריש והאחרים) כל מוטיבציה לבנות את הפצצה האיומה. גם כך הם פיתחו אותה מתוך יסורי נפש ורק מפני שהאמינו כי מדעניו של היטלר (הייזנברג, האן וחבריהם) עומדים להקדים אותם.... וכך הלאה... וכן הלאה.... כבר

אין מדובר כאן בנייתו היסטורי אלא בפלפול השייך מן הסתם לז'אנר אחר. או סיפור נפילת מוסקבה: "היטלר טעה בכך שלא סימן את מוסקבה מלכתחילה כיעדו הראשון והעיקרי. אם היה כובש אותה והיה מבריח ממנה את סטאלין ואת כל הממשל הקומוניסטי י, הייתה רוסיה מתמוטטת ופועלת כדוב חסר ראש" (שם. ע' 258).

מדוע? הראיות אינן תומכות בכך. ראשית, ממילא רוב הממשל כבר הועבר לקויבישב (סמרה). שנית: העברת מפעלי הנשק מעבר לאורל הבטיחה את המשך המאבק בנאצים. כושר היצור המלחמתי של בריה"מ היה גדול בהרבה מזה של גרמניה, המרחבים – עצומים.... כוח האדם – פי שלושה... מדוע היה על רוסיה להיכנע במקרה של נפילת מוסקבה? האומנם חל כלל ברזל של כניעת מדינה בנפול בירתה? באוגוסט 1814 כבש הצבא הבריטי את הבירה וושינגטון והעלה אותה באש. הנשיא ג'יימס מדיסון וממשלתו נסו מן העיר. פחות מחצי שנה אחר כך נסתיימה המלחמה בטבח מיטב גייסות בריטניה בביצות ניו-אורלינס ובניצחון אמריקני.

ניתוח החלטות על סמך הנחה שאינה נתמכת בראיות היסטוריות מוצקות – יכולה להוליך למסקנות מוזרות. צריך להיזהר!

הפרשה השמינית שבספר מטרידה יותר מכול. עניינה, כמוזכר, ישראל הנלחמת בבלתי סדירים. היא עוסקת באינתיפאדה השנייה, במלחמת לבנון השנייה ובמבצע "עופרת יצוקה". בניגוד לשבע הפרשיות הקודמות שבהן התמונה ההיסטורי ת ברורה ולא תתחדד אלא בשוליה, כאן אנו ניצבים בפני ארכיונים סגורים ושמועות שבהן הנסתר רב על הגלוי.

בשל מחסור במידע בסיסי אמין על מה שהתחולל מאחורי הקלעים ובהעדר מרחק היסטורי מינימאלי, בהכרח הופך כל ניתוח לספקולציה עיתונאי. ת. כזה, למשל, המשפט: "השנה וחצי של ממשלת ברק היו תקופה קצרה אך דחוסה במאורעות ובמעשים שהוכיחו שלא כדאי לתת לו להיות ראש ממשלת ישראל, ושראש ממשלה גרוע ממנו עוד לא היה..." (שם, ע' 318).

חמור עוד יותר הוא הקטע הבא:
"....כשדנים אם לשחרר מחבלים רוצחים
לפי דרישות החמס תמורת גלעד שליט,
יש לשאול את עצמנו האם תמורת רון ארד
היינו מוכנים לעשות זאת ואז הופכת
התשובה ברורה מאליה" (איך בדיוק?)
"כך רואה את הנושא תורת קבלת
ההחלטות. לתורה זו יש גם דעות נחרצות
בנושאים שונים כגון משא ומתן ישיר עם
סוריה עכשיו, תקיפה אופציונאלית באיראן
ועוד, אך לא נפרט אותן כאן". (שם, עע'
334-335). חן, חן לכם על ההימנעות מן
הפרוט. גם כך עולה מן המשפט ריח כבד
של חוסר אחריות מביך. יש לו, אולי, מקום
במדור הפרשנויות של העיתון. אין לו
מקום בספר היסטוריה, עממי ככל שיהיה.

סיכומם של דברים מורה כי סגנון קליל
וליצני המתמודד עם אירועים חובקי עולם
מחור ההצצה במנהיג חשוף השת, היא
גישה לגיטימית וראויה. זאת אף זאת, היא
עשויה להגדיל את מספר המתעניינים
בסיפור ההיסטורי. אלה בתורם ילמדו
לבחון את מנהיגיהם באופן שקול וענייני.
אין טוב מכך לרווחת הדמוקרטיה.
בד בבד יש לחזור ולקבוע: כתיבה
היסטורית, גם כשהיא מופנית לקהל קצר
רוח וחובב רכילות, אינה פטורה ממשא
הבהירות וההוכחה.
בכל ליבי אני מאחל לספר הזה שיצליח.
עם זאת חובה להעיר כי עריכתו מחדש,
אולי לקראת מהדורה שנייה, תיטיב עימו
מאוד.